

Catharina Finnebråten Waage

En Losfunksjon for barn og unge - erfaringer fra Porsgrunn kommune

”En los er en navigatør som innehar spesiell kompetanse som kreves når større skip skal seile i innaskjærs farvann mellom åpent hav og havner. Losens kompetanse består i inngående lokalkunnskap om farvannet han har sertifikat for (dybdeforhold, oppmerking, strømforhold, havneforhold, mv.), kunnskaper om, og erfaring fra håndtering av store skip i dette farvannet og kunnskaper om lokalt regelverk som for seilas. En los må være i stand til å opptre med myndighet og god til å samarbeide og å kommunisere” (Wikipedia).

Det var ikke tilfeldig at metaforen ”Los” ble valgt for prosjektet som skulle bistå ungdommer i risikosonen. Ungdomsalderen er en viktig utviklings- og identitetsformende fase av livet preget av pubertet og utvikling både fysisk, intellektuelt, sosialt og emosjonelt. Referansepunktene endres fra foreldre som hovedveileder til at ungdomsgruppen får sterkere innflytelse også definert av økende pedagogisk og kommersielt press. Ungdomsalderen har mer og mer fått preg av skolealder, med markante forventninger og krav til å finne fotfeste i et framtidig arbeids- og samfunnsliv. Ungdom må forholde seg til kompetansekrav, mange og sterke personlige og

sosiale endringer, og de må gjøre mange viktige valg (Barnevernet i Norge, NOU 2000:12). Dette er en periode preget av muligheter, men også av mange risikofaktorer. For å holde oss til metaforen innledningsvis, ungdomstiden preges av uryddig farvann.

Ungdommens livsarena har utviklet seg for noen til å bli så kompleks at behovet for et offentlig støtteapparat er flerdoblet på få år. Utfordringen er at støtteapparatet er sektorisert som igjen kan resultere i manglende koordinering og dermed fremstår for ungdommer som uoversiktlig og lite responderende til deres behov.

Catharina Finnebråten Waage. Cand.Paed.Spec. fra UIO. 3-årig spesialist utdanning fra RBUP med fordypning i kognitiv atferdsterapi. Stilling: PP-rådgiver og prosjektleder av Losprosjektet i Porsgrunn, jobber også i kommunens team for forebyggende psykisk helse for barn og unge, og er i kommunens kriseteam. Har tidligere jobbet mange år i BUP. Er opptatt av skolevegning, forebyggende psykisk helse for barn og unge, samarbeid mellom 1. og 2. linjen. samt tilpasset opplæring.

Med denne bakgrunnen tok Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) initiativ til Losprosjektet for å utprøve en aktiv tilstedeværelse i ungdommens liv som kan bidra til å identifisere læringsressurser, utviklings- og mestringspotensiale, og engasjere skole og hjem til å bidra til en ny giv for ungdommen.

I rundskriv fra regjeringen til landets kommuner, blir de bedt om å prioritere det forebyggende barne- og ungdomsarbeidet (Rundskriv Q-16/2007: Forebyggende innsats for barn og unge). Hovedbudskapet til kommunene er at forebygging er et viktig veivalg og en god investering for framtiden både for individ og samfunn.

Det overordnede målet med den forebyggende innsatsen er å bidra til positiv utvikling gjennom tilbud av høy kvalitet og tidlig intervensjon. Mange barn og unge har behov for tiltak og tjenester fra ulike instanser. En sentral forutsetning for å lykkes med forebyggende arbeid er derfor et godt tverrfaglig og tverretattlig samarbeid. Det må legges stor vekt på å etablere systemer, rutiner og modeller for samarbeid og samordning. Forebygging er en av de viktigste investeringene et samfunn kan gjøre, først og fremst ut fra menneskelige hensyn, men også ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv hvor store kostnader for marginalisering og utenforskap av ungdommer belastes kommuneøkonomien.

Alle kommuner har et pålagt ansvar for å følge nøye med i oppvekstforholdene til barn og unge og etablere tiltak som kan forbygge omsorgssvikt og atferdsproblemer. Det kan være vanskelig for hjelpeapparatet å identifisere ungdommer som trenger hjelp, og noen ungdommer melder ikke sine behov. For å komme i kontakt med disse ungdommene er det nødvendig å jobbe utadrettet, være tilgjengelig, fleksibel, innovativt og møte ungdommene på deres egne premisser og arenaer. Ved å etablere en slik tilnærming og praksis, blir det enklere og lettere for ungdom selv å ta kontakt (BLD, 2010).

Opplæringsloven beskriver et omfattende læringsmandat for skolen. For det første skal den gi et verdig innhold for elever og den skal skape livskvalitet. Barne- og ungdomsalderen har en uerstattelig egenverdi, og verken skolen eller andre har rett til å frarøve noen disse særlige kvalitetene. For det andre skal skolen ruste hver enkelt for et framtidig og verdig liv. Den skal bidra til en læring som gir livskompetanse, noe som omfatter utvikling av innsikt, dømmekraft, handlingsdyktighet, initiativ, kreativitet, selvtilit og integritet. Dette livsavsnittet rommer store forutsetninger for læring og personlig utvikling og dette potensialet må utnyttes på en positiv måte. For det tredje skal skolen skape verdimesig kontinuitet. For samfunnet er det viktig å få barn og ungdom til å adoptere de grunnleggende idealene og verdiene. Bare på den måten kan disse verdiene bli ført videre til kommende generasjoner (Waage & Wanberg, 2011). Denne opplæringsvisjonen forplikter, men det paradoksale er, skal alle barn ha like muligheter, må de behandles ulikt.

HVORFOR ET LOSPROSJEKT

Med en politisk målsetting om at en større prosentandel skal fullføre videregående skole, samt et krav om at kommuner skal iverksette forebyggende tiltak ovenfor denne målgruppen, har nasjonale myndigheter initiert ulike prosjekter for å snu trenden. Et av prosjektene var Losprosjektet, hvor BLD inviterte ulike kommuner til å delta.

Losprosjektet var et forsøksprosjekt rettet mot risikoutsatt ungdom i alderen 14-23 år, som stod i fare for å falle utenfor skole og arbeid. Prosjektet hadde som mål å erfaringsbasere forebyggende tiltak som ved prosjektets slutt kunne implementeres i den kommunale tiltaksporteføljen og inspirere skolen til å utvikle tilpasset opplegg som motiverte eleven til videre skolegang.

Utfordringene Losprosjektet skulle adressere:

- Samarbeidsutfordringen mellom ulike instanser synes spesielt utfordrende i arbeid

med ungdom. Mange aktører har ansvaret, men det er ofte uklart hvilken instans som har hovedansvar.

- For lite oppmerksomhet på hvordan utfordringen som ligger ”utenfor” skolesituasjonen påvirker ungdoms skoleprestasjoner og skolehverdag.
- Mangelfull oppfølging av skolefravær.
- Skole-hjem-samarbeid ovenfor barn og unge fra utsatte familier.
- Mangel på adekvate tiltak og virkemidler for ungdom som trenger særskilt tilrettelegging og oppfølging for å kunne mestre det ordinære opplæringsløpet eller ordinært arbeid.
- Relevante tilbud er i for stor grad basert på at ungdom selv eller foresatte tar kontakt.

Losprosjektet ble beskrevet med følgende funksjonsområder:

- Forskningsbaserte tiltak - rendyrke en rolle som fremheves som suksessfaktorer i forskning om utsatt ungdom og evaluering av tiltak rettet mot målgruppen;
- Kompensere for system utfordringer - en person som ser ”hele” ungdommen og som kan bidra til helhetlig og tilrettelagte tilbud. Økt oppmerksomhet på utfordringer som påvirker skolesituasjonen. Sørg for at tilbud oppleves som mer tilgjengelig;
- Kompensere for manglende oppfølging hjemmefra - en person som bryr seg og som har ambisjoner på vegne av ungdommen. Sørg for struktur i hverdagen og sosial støtte som kan bidra til økt motivasjon. Forenkle kontakt og samarbeid med foreldre;
- Gir fleksibilitet til å spisse innsatsen mot den enkeltes behov.

LOSPROSJEKTET I PORSGRUNN KOMMUNE
I Porsgrunn kommune ble det lagt vekt på å arbeide systematisk med utvikling av gode læringsmiljøer i skolen, yte direkte bistand til den enkelte ungdom og styrke foreldrerollen. Målet var at ungdommen skal oppleve bedre mestring og inkludering i skolen og at tilbudet

oppleves som et lavterskeltilbud. Dette ble gjort gjennom å skreddersy løsninger for den enkelte, samarbeide med foresatte og skole, og søke en helhetlig tilnærming.

I utformingen av Losfunksjonen i Porsgrunn ble det lagt vekt på at losen har:

- lokalkunnskap om det kommunale farvann, som innbefatter kommunal forvaltning og se innovative muligheter og samspill på tvers i den kommunale organisasjon;
- faglig breddekompetanse innen det barnefaglige feltet, og som tilrettelegger for tverrfaglig synergieffekt basert på forståelsen av at helheten er mer enn summen av sektorkompetansene;
- fokus på resurser som kan brukes til å identifisere og styrke ungdoms mestringspotensiale;
- fokus på å utvikle og styrke det tilretteleggende paradigme som innbefatter helhet, kontekstforståelse, engasjere lokale krefter innen og utenfor skolearenaen for å legge til rette optimale læringstiltak.

• Metodisk og teoretisk tilnærming

Arbeidsmetoden i Losprosjektet var prosessorientert, hvor innspill og tiltak utvikles kontinuerlig og effektivt. Metoden var handlingsorientert, det vil si at ting skjer rimelig raskt, og at det er systematisk arbeid. Den var basert på en systemorientert analysemodell hvor Losen kartlegger og analyserer de opprettholdende faktorene for fraværet, motivasjon og faglig utvikling hos den enkelte ungdom (Overland & Nordahl, 2013). Materialet ble brukt sammen med ungdommen og de øvrige aktørene for å prøve ut tiltak og sette mål. Under prosessen kom nye erfaringer og opplysninger til som ble tilført helhetsbildet og som kunne inspirere til justeringer og tilpasninger av tiltak. Los og elev var innforstått med at de var i en kontinuerlig endringsprosess for å nå definerte mål.

Losfunksjonen hadde ”ungdommen i sentrum” og den metodiske tilnærmingen var mestringsorientert og ikke vanskeorientert. Basert på en

analyse av ungdommens livsarena, identifiserte man aktører rundt eleven som kunne mobiliseres for å styrke det psykiske immunforsvar. Losen fungerte som en coach og veileder for ungdommen og sørget for at han eller hun var i trygt farvann og fikk etablert positive mestrings-erfaringer som ble internalisert.

Den teoretiske referanserammen i prosjektet bygger på kognitiv atferdsterapi (KAT). KAT er en effektiv behandling både for voksne, ungdommer og barn. Den fokuserer blant annet på hvordan tanker, følelser og atferd henger sammen og påvirker hverandre. KAT er korttidsorientert, med et her og nå fokus, og målsettingene blir laget sammen med ungdommen (Martinsen & Hagen, 2012).

Dette gav muligheten for blant annet å gi ungdommene endringsverktøy for negative tanker, lav mestringsstro, engstelse og tristhet, samt å normalisere både tanke, følelser og atferdsmønstre. Kun elementer av KAT ble brukt da dette var et forebyggende arbeid.

Fagbakgrunn, kompetanse og praksiserfaring ble bakteppet i den faglige forankringen for å forstå og danne hypoteser. Det har vært viktig i den forbindelse å etterstrebe det å være nysgjerrig, høyttenkende, skape tillit, samt det å kunne sette informasjonen inn i en sammenheng. Det bidro til at man fikk frem de ulike faktorenes innvirkning på hverandre i forhold til skolefraværet. Det kunne være faktorer som:

- Engstelse.
- Lav selvfølelse.
- Tristhet.
- Familieforhold.
- Fagvansker.
- Manglende eller en dårlig relasjon til lærer.
- Lite motivert for skole.
- Få venner/et ikke inkluderende klassemiljø.
- Mobbing.
- Psykiske vansker.

FORANKRING OG ARBEIDSFORM

Losen i Porsgrunn var organisatorisk plassert i kommunens PP-tjeneste. Dette innebar at Losen

kunne dra nytte av den faglige kredibilitet som PP-tjenesten har i sektortjenester rundt ungdommen, og at Losen lett kom i en proaktiv posisjon med kommunes aktører rundt barn og unge (BUP, barnevern, helsesøster, politi, etc.).

Ungdommene ble inkludert i prosjektet gjennom drøftinger med skolene og Losen. Deretter avklarte skolen med foresatte om de ønsket Lostilbudet og innhentet samtykke fra foresatte og eleven.

Losen hadde kontor ved PP-tjenesten, men med faste utedager på hver av de tre Los ungdomsskolene. Losen hadde samtaler med den enkelte ungdom og med kontaktlærer ved behov. Losen var med på faste tverrfaglige møter på skolene hvor man drøftet arbeidet og mulige endringer, tiltak og mål. I disse møtene deltok rektor, helsesøster, rådgiver, miljøarbeider, spesialpedagog og PP-tjenesten. Rektorene fikk i tillegg løpende orientering underveis. Losen hadde et tett samarbeid med miljøarbeider og rådgiver på skolene, og i flere saker var helsesøster en viktig samarbeidspartner.

Noen andre eksempler på arbeidsform/treffpunkter Losen har benyttet i forhold til ungdommene er – utstrakt bruk av telefon og tekstmeldinger, kafetreff, bibliotekbesøk, hjemmebesøk, hente og kjøre elver til skolen i perioder.

I forhold til samarbeid med øvrige instanser og koordinere arbeidet rundt elvene i prosjektet, har Losen deltatt på samarbeidsmøter med foresatte og andre instanser, deltatt i utarbeidelse av mål og tiltak, skaffet oversikt over arbeidet som gjøres rundt den enkelte, utarbeidet følgebrev til fastlege når det er behov for vurdering for henvisning til spesialisthelsetjenesten, drøftet behov for tilmelding til PP-tjenesten, deltatt på overgangsmøter med fylkes PP-tjeneste. Informert skole og foresatte underveis, samt gitt informasjon tilbake til ungdommen.

UNGDOMMENE I LOSPROSJEKTET I

PORSGRUNN

I Porsgrunn var det totalt 19 ungdommer som

ble inkludert i prosjektet i løpet av perioden. Det ble valgt å fokusere på elever i ungdomsskolen for å komme tidlig inn med å forebygge frafall i videregående skole. Av de totalt 19 ungdommene var det 9 jenter og 10 gutter. 16 av ungdommene var etnisk norske og 3 med annen etnisitet. Alle ble inkludert i prosjektet mens de gikk på ungdomsskolen. Losen har hatt kontakt med enkelte av ungdommene som gikk i videregående, men jobbet ikke direkte med skolene. En kartlegging som ble gjort høsten 2013 viser at 7 av de 9 ungdommene fortsatt gikk på videregående skole, 1 var i Voks prosjektet¹, og 1 ungdom var på barnevernsinstitusjon.

Alle Loselevne har uttrykt positive erfaringer med prosjektet og de fleste har formidlet at de har fått et mer positivt forhold til skole og utdanning. Selv om det var mange faktorer som spilte sammen, har Losfunksjonen bidratt med samhandling mellom ulike parter, samtidig som det å være tett på eleven har gitt en positiv effekt. Alle elevene på 10 trinn i prosjektet møtte til eksamen og begynte på videregående skole.

I tillegg til de 19 ungdommen som var inkludert i prosjektet, har Losen i kortere perioder etter forespørsel fra skolene, vært involvert i elevsaker knyttet til fravær. Det har innbefattet drøftingsmøter og samarbeidsmøter, enkeltstående samtaler med ungdommer og veiledning til skolene.

De vanskeligste sakene har vært i forhold til ungdommer som har komplekse og sammensatte utfordringer, og som har hatt fravær i perioder over flere år. Det kan innbefatte foresatte som har psykiske vansker og/eller har et ambivalent forhold til skole, og ungdommer som i utgangspunktet ikke var motivert for endring.

Foresatte har vært positive til Losprosjektet. Losen har blitt oppfattet av foresatte som en nøytral part i forhold til skolen, og dermed lettere kunnet komme i posisjon med innspill knyttet til endring av deres rolle. Foresatte har uttrykt at Losen har bidratt til å bedre skole-hjem sam-

arbeidet hvor det tidligere har vært et anspent forhold. Losen har også fått innpass til å veilede foresatte i forhold til konkrete situasjoner slik at de ble en økt støtte for sine ungdommer.

Losen har erfart at ungdomsskolene har vært konstruktive i samarbeidet og vært aktive i samarbeidet. Skolene har gitt uttrykk for at Losfunksjonen har vært et positivt tiltak som de ønsker skal videreføres. De gav blant annet tilbakemeldinger om at det opplevdes som ressursbesparende at en hadde oversikten og koordinerte arbeidet rundt krevende og komplekse saker.

EVALUERING AV LOSPROSJEKTET

De ulike Losprosjektene som ble initiert av BLD, evalueres av NOVA og deres underveis-evaluering² viste på individnivå at:

- Ungdommene var positive.
- Arbeidsformen gjorde det lettere å nå ungdommene som har hatt langvarige belastninger og som skole og det øvrige hjelpeapparatet i liten grad har lyktes å hjelpe.
- Indikasjoner på at målsetningene som er lagt for oppfølgingen er helt eller delvis oppnådd for en stor del av ungdommene.
- Arbeidsforskningsinstituttets evaluering viser gode resultater av Losmodellen i forhold til arbeid med utsatt ungdom.

På systemnivå viste underveisevalueringen at det ble satt i gang mange tiltak både av Losene og av andre. Mange kommuner rapporterte om positive tilbakemeldinger fra samarbeidspartnere, ungdommene kom i kontakt med, og fikk i større grad hjelp fra andre hjelpetjenester og bedre kartlegging og avdekking av ungdommenes behov. Noen av suksessfaktorene som trekkes fram her var:

- Systemkunnskap
- Forankring
- Personlig egnethet- Losens nettverk
- Forpliktende rutiner for samarbeid
- Informasjonsarbeid
- Losprosjektet lettet det tverrfaglige samarbeidet fordi Losen kan tilby tett oppfølging, men kunne samtidig bidra til at andre tjenester trakk seg unna.

VEIEN VIDERE

Et av målene med prosjektet var blant annet å teste ut forskningsbaserte tiltak og rendyrke rollen som fremheves som suksessfaktor i forskningen om utsatt ungdom. Det å ha kunnskap om ulike metoder, verktøy og ulike tilnæringer vil bidra til fleksibilitet ovenfor den enkelte og øke mulighetene for å lykkes. Analyser, evalueringer og bruk av evidensbaserte metoder vil kvalitetssikre dette arbeidet.

De overordnede hovedmålene med prosjektet var å sikre overgangen til videregående skole, fullføre videregående skole, og senere komme ut i arbeidslivet. For og lykkes er det ikke nok å møte på skolen, man må også produsere noe faglig. For å komme dit må enkelte ungdommer tilegne seg kunnskap og lære seg å "mestre livet" før de kan mestre elevrollen. Andre må endre noen mønstre, få hjelp til å se konsekvensene, få positive mestringsopplevelser som igjen kan bidrar til motivasjon for utdanning. Enkelte trenger mer faglig tilrettelegging, andre trenger mer sosial kompetanse, mens andre igjen trenger utredning av psykiske vansker eller spesifikke fagvansker for å nå målene. Noen må ha hjelp av barnevernet for å kunne bo med sine foresatte slik at de får fokus på sitt liv og klarer å gjøre det som kreves. I utgangspunktet er alle aktører i elevens livsarena potensielle mestringshjelpere som Losfunksjonen kan involvere i arbeidet med ungdommene.

Tilnærmingen i Losprosjektet var prinsippene om tilgjengelighet, personlig kontakt, frivillighet og ressursperspektivet. Suksessfaktorene fra ulike prosjekter av denne typen som Los er; motivering, fleksible og samarbeidende systemer, reel medvirkning, personlig egnethet og en sammenheng mellom oppsøkende og oppfølging. En positiv faktor for Losprosjektet i Porsgrunn, var rektorenes involvering og støtte til Losfunksjonen. Deres engasjement inspirerte lærerkollegiet og bidro til at Losfunksjonen raskere ble akseptert og kunne integreres i skolehverdagen.

Fokus på frafall i videregående skole og fravær i grunnskolen er temaer som er fremme både nasjonalt og kommunalt. Vi vet nå mer om hva som skal til og hva som kan gi positive effekter av tiltak. Videreføring av erfaringer, kunnskap og kompetanse fra Losprosjektet vil være viktig i forhold til å implementere kompetanse og handling på kommunalt nivå knyttet til skolevegring spesielt og forebyggende arbeid generelt. Et resultat av Losfunksjonen i Porsgrunn var initiativet til å utarbeide en felles veileder om fravær og skolevegring i grunnskolen, som innbefattet retningslinjer for føring og analyse av fravær og iverksetting av tiltakskjede. Veilederen har som mål å etablere en felles forståelsesramme for alle instanser som er involvert og sikre lik praksis. Implementeringen av Veilederen kan også bidra til en kompetanseheving og – endring i forståelsen av tiltakskjeden rundt fravær og mer kompliserte skolevegringssaker.

Det å etablere en felles forståelse og samarbeid for denne målgruppen på tvers av 1. og 2. linjetjenesten, vil være viktig. Særlig når vi vet at tidsfaktoren er en sentral komponent for å få til gode endringer. Ulik forståelse av hva som hjelper kan være et hinder både for samarbeid og for å kunne iverksette riktige og koordinerte tiltak. Gode drøfting og refleksjoner mellom de ulike partene kan bidra til en større forståelse og bedre mulighetene for å lykkes.

En viktig erfaring fra Losfunksjonen er nødvendigheten av en individuell tilnærming. Ungdommer er forskjellige, og den eneste muligheten til å gi alle ungdommer en lik mulighet i utdanningssystemet, er at de behandles ulikt.

Ungdomstiden er heller ikke en statisk repeterende prosess. Den er under stadig utvikling og er en endringsprosess som utfordrer alle sektorer som arbeider for og med ungdom til å være sosiale innovatører ved og kontinuerlig evaluere tiltak og generere ny kunnskap som er i takt med målgruppens behov. Vår viktigste oppvektstør er kommunene hvor barn og unge bor og lever sine liv. Derfor er det viktig at kommunen

er en kunnskapsproduserende organisasjon og styrker forståelsen og betydningen av at kunnskapsproduksjonen er relatert til praksisfeltet. Gevinsten av en Losfunksjonen er ikke bare i forhold til fravær, men også i forhold til sek- torovergripende tiltak og forebygging generelt. Losfunksjonen må til enhver tid søke alternative ruter som vil utfordre etablert praksis, og forhåpentligvis bringe innovative tiltaksløsninger til det beste for barn og unge.

Fotnoter:

1. VOKS er et samarbeidsprosjekt mellom Keops Kurs- og arbeidssenter KF, NAV og Porsgrunn videregående skole. Målsettingen med tiltaket er at elevene søker seg tilbake – og fullfører videregående opplæring.

2. NOVA presentasjon på nasjonal Los-samling, desember 2013.

Referanser og inspirasjon:

Bandura, A. (1997): *Self-efficacy. The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.

Barnevernet i Norge, NOU 2000:12.

Beck, J.S. (2009): *Kognitiv terapi*. Teori, utøvelse og refleksjon. København: Akademisk Forlag.

E. Befring (2012): *Skolen for barnas beste. Kvalitetsvilkår for oppvekst, læring og utvikling*. Oslo: Det norske samlaget.

BLD: Presentasjon på nasjonal Los-samling i Nydalen, desember 2013.

Friedberg, R.D. & McClure, J.M. (2002). *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and adolescents*. The Nuts and Bolts. New York: Guildford press.

Ingul, J.M. (2005): *Skolevegring hos barn og ungdom*. I: Barn i Norge 2005. Se meg! Årsrapport om barn og unges psykiske helse, Voksne for barn.

Kearney, C.A. & Silverman, W.K. (1996): *The evolution and reconciliation of taxonomic strategies for school refusal behavior*. Clinical psychology: Science and Practice 3. 339-354

King, N.J. & Bernstein, G.A. (2001): *School refusal in children and adolescents: A review of the past 10 years*. Journal of the American academy of Child and adolescent psychiatry, 40:2, 197- 205.

Lund, I. (2004): *"Hun sitter jo bare der"* Innaggenderende atferd hos barn og unge. Bergen: Fagbokforlaget.

Martinsen, K. og Hagen, R. (2012): *Håndbok i kognitiv atferdsterapi i behandling av barn og unge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

NOVA: Presentert på nasjonal Los-samlingen i Nydalen, desember 2013.

Ogden, T. & Halliday-Boykins, C. (2004): *Multisystemic Treatment of Antisocial Adolescents in Norway*. Replication of Clinical Outcomes Outside of the US. Child and Adolescent mental health, 9, nr 2, 2004, 77-83.

Ogden, T. (2001): *"Sosial kompetanse og problematferd i skolen"*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

T. Overland & T. Nordahl (2013): *Rett og plikt til opplæring*. Om fravær og deltakelse på skolen. Bergen: Fagbokforlaget.

Rundskriv Q-16/2007: *Forebyggen- de innsats for barn og unge*. Barne- og likestillingsdepartementet.

Skaalvik, E.M. & Skaalvik, S. (2005): *Selvoppfatning, motivasjon og læringsmiljø*. Oslo: Tano.

Veileder (2010): *Det magiske øyeblikket*. Hvordan komme i kontakt med ungdom som sliter. Oslo: BLD.

Waage, T og Wanberg, R (2011): *Ambisiøs på barns vegne*, Evaluering av Statped Vest.

Ø. Stette (2012): *Opplæringslova og forskrifter*. Med forarbeid og kommentarer. Oslo: Pedlex Norsk skoleinformasjon.

Catharina Finnebråten Waage

PP-rådgiver og prosjektleder av Losprosjektet i Porsgrunn

Luna Ring 22, 3942 Porsgrunn.

Mobil: 905 37 120

E-post: Catharina.waage@porsgrunn.kommune.no